

ایرج نابغه آواز ایران

مجموعه‌ای از نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها، تحلیل آثار و آواها

دکتر علی محمد خورشید دوست

مهندس امیراعلا عدیلی

ایرج نابغه‌ی آواز ایران

مجموعه‌ای از نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها، تحلیل آثار و آوازه‌ها

□ مؤلفین: علی محمد خورشید دوست

امیراعلا عدیلی

□ تحلیل‌های ردیفی: بهنام خواجوی

□ هماهنگی و مشاوره: امیراحسان فدایی

□ صفحه آرایی، طرح جلد و ناظر بر امور چاپ:

نشر چهارحوض

□ امور چاپ: رنگین چاپ زنده رود

□ صحافی: بهار

□ لیتوگرافی: سروش

□ شمارگان: ۵۰۰ جلد

□ نوبت چاپ، اول: پاییز ۹۶

□ بها: ۷۰۰۰۰ ریال

□ شابک: ۹۶۲۷۰-۳-۱-۹۷۸

□ کلیه‌ی حقوق این کتاب محفوظ است.

IRAJ

Life, Artworks and Statements

□ Authors:

Ali Mohammad Khorshiddoust
Amir Aala Adili

□ Analysis of Vocals: Behnam Khajavi

□ Coordination and Consultation: Amir Ehsan Fadaei

□ Layout, Cover & Supervising The Printing Process: Chahar Houz Publications

□ Print: Rangin Chap zende Roud

□ Binding: Bahar

□ Lithography: Soroush

□ First Edition Printed: Fall 2017

□ Price: 700000 Rials

□ Circulation: 500 Copies

□ ISBN: 978-600-94270-3-1

□ All Rights Reserved

این کتاب دارای مجوز چاپ به شماره ثبت ۵۰۱۱۴۸۷ از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (اداره کل استان اصفهان) می باشد.

سرشناسه: خورشید دوست، علی محمد، ۱۳۳۹ -

عنوان و نام پدیدآور: ایرج: نابغه آواز ایران، مجموعه‌ای از نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها، تحلیل آثار و آوازه‌ها/ علی محمد خورشید دوست، امیراعلا عدیلی.

مشخصات نشر: اصفهان: چهارحوض: طراحان هنر، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۲۷۲ ص: مصور.

شابک: ریال: ۱-۳-۹۶۲۷۰-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

موضوع: ایرج، ۱۳۱۱ -

موضوع: آوازخوانان ایرانی - قرن ۱۴

موضوع: Singers--Iran--20th century

موضوع: ترانه‌های ایرانی - قرن ۱۴

موضوع: Songs, Iranian--20th century

شناسه افزوده: عدیلی، امیراعلا، ۱۳۶۰ -

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ خ ۸۸ الف/ ۴۲۰ ML

رده بندی دیویی: ۷۸۹/۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۳۹۸۳۰

f انتشارات طراحان هنر و انتشارات چهارحوض

ادبیات معماری، شهرسازی، موسیقی و هنر

Tarrahan-e-honar and
Chahar houz Publication

انتشارات طراحان هنر

انتشارات چهارحوض

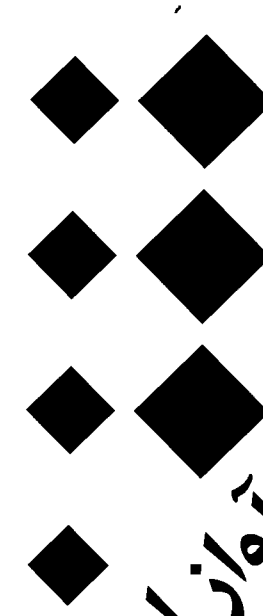
architecture, urbanism, music & art

507, 3th Floor, Eftekhari Complex, Chahar Bagh Ave, Esfahan,

Iran, Tarrahan-e-Honar Publication. Tel & Fax: +98 31 32213294

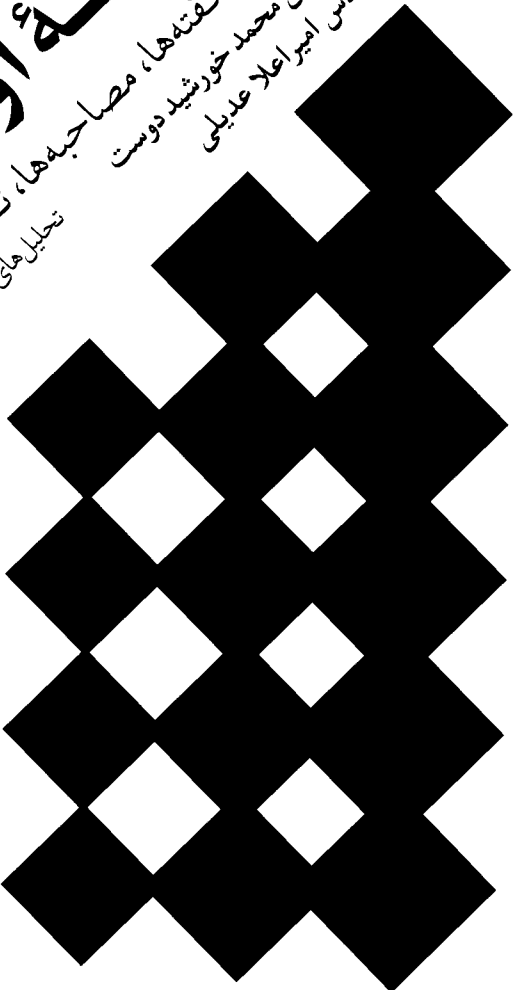
اصفهان، چهارباغ عباسی، مجتمع افتخار، طبقه ۳، یلاک ۵۰۷،

تلفن و نمابر: ۳۲۲۱۳۲۹۴ (۰۳۱)

ایسرج نابغه و آواز ایران

مجموعه‌ای از نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها، تحلیل آثار و آواها
دکتر علی محمد خورشید دوست
مهندس امیراعلا عدیلی

تحلیل‌های ردیفی: بهنام خواجوی

«ایرج در اوج آواز ایران»

«آن زمانی که من نوجوان بودم، جناب استاد ایرج در اوج آواز ایران قرار داشت و به واقع پهلوان آواز ایران بود. می‌خواهم بگویم که ایشان امشب دقیقاً مثل چهل سالگی شان خواندند و امروز ثابت کردند که می‌شود تا ۱۰۰ و حتی ۱۲۰ سالگی هم بدون هیچ تغییری آواز خواند. این راهم عرض کنم که ایرج نازنین واقعاً پیشکسوت من بوده و هست. صدای ایرج یک مترو معیار در تاریخ آوازخوانی ایران است. وقتی در تاریخ درباره‌ی یک صدای باشکوه و ویژه می‌خواهند حرف بزنند قطعاً صدای ایرج عزیز مترو میزان این مبحث است. قدرت، صلابت، پاکی و آن چهچه‌های مردانه که ایرج در آثارش دارد، باعث شده [آواز ایرج] به این مترو معیار تبدیل شود. امیدوارم صد سالگی استاد را همه با هم جشن بگیریم.»

محمدرضا شجریان

مراسم بزرگداشت استاد ایرج، ۱۳۹۲

متن صحبت‌های استاد ایرج درباره استاد شجریان:

«من در گذشته خیلی دور؛ از گرگان تنهایی با ماشین به طرف تهران می‌آمدم؛ برنامه‌ی رادیو رو گرفتم؛ صدای تازه‌ای به گوشم رسید. بسیار عالی با تحریرهای خیلی خوب، خدا یا این کیه؛ چیه؟ بالاخره وقتی اوادم تهران، بررسی کردم فهمیدم که شخصی به نام شجریان این را خوانده است. منم دنبالش می‌گشتم که تبریک بگویم. تا اینکه روز سه‌شنبه‌ای بود که برنامه‌هایی واسه جمعه ضبط می‌شد؛ ایشان را دیدم که در گوشه‌ای ایستاده، رفتم جلو؛ گفتم آقا من تبریک عرض می‌کنم؛ با این صدایی که دارید و با این کاری که در آواز کردید، بدن منو لرزاندی و واقعاً تبریک می‌گویم.

ترانه و نغمه های هر دیاری از دلدادگی، اندوه و شادمانی مردم سخن میگویند
 شنوندگان موسیقی ایرانی نیز از گذشته تا کنون با شنیدن صدای من
 با آن دل بسته میشدند و با ترانه ها و آوازهایم خاطرات فراوان دارند
 اثر حاضر کتاب تمام آثای دکتر علی محمد خورشید دوست استاد دانشگاه تبریز
 و ایراعلا عدیلی بنور طبع آراسته شده. باز آثای از زندگی و تجربیات
 هنر بنده در قریب هفتاد سال فعالیت است چه خوب اگر خوانندگان
 محترم با مطالعه آن ترکیب خاطرات دور و دراز موسیقی من از
 گذشته تا امروز بشوند. تلاش در خور تحسین مؤلفان محترم در تدوین این کتاب می تواند آغازگر راهی برای تکریم رهروان
 این کتاب می تواند آغازگر راهی برای تکریم رهروان
 سرزمین باشد: (ایرج) حسین خواجه امیری

۹۹ مهر

پیش گفتار استاد ایرج:

ترانه ها و نغمه های هر دیاری از دلدادگی، اندوه و شادمانی مردم سخن میگویند. شنوندگان موسیقی ایرانی نیز از گذشته تا کنون با شنیدن صدای من به آن دل بسته می شدند و با ترانه ها و آوازهایم زندگی می کردند. اثر حاضر که به اهتمام آقایان «دکتر علی محمد خورشید دوست» استاد دانشگاه تبریز و «مهندس امیراعلا عدیلی» به زیور طبع آراسته شده، بازتابی از زندگی و تجربیات هنری بنده در قریب ۷۰ سال فعالیت است. چه خوب اگر خوانندگان محترم با مطالعه آن شریک خاطرات موسیقی دور و دراز من از گذشته تا امروز باشند. تلاش در خور تحسین مؤلفان محترم در تدوین این کتاب می تواند آغازگر راهی برای تکریم رهروان هنر این سرزمین باشد.

(ایرج) حسین خواجه امیری

مهر ۹۶

همکاری امیر احسان فدایی در راستای انتشار کتاب
ایرج نایغه آواز ایران را ارج نهاده و تلاش خستگی ناپذیر ایشان در مسیر اعتلای سطح
الفن در سیر اعتدای سطح فرهنگ مکتوب و شنیداری
موسیقی اصیل ایرانی تشکر نمایم
حسین خواجه امیری (ایرج)
۹۶ مهر

همکاری «امیر احسان فدایی» در راستای انتشار کتاب «ایرج نایغه آواز ایران» را ارج نهاده و تلاش خستگی ناپذیر ایشان در مسیر اعتلای سطح فرهنگ مکتوب و شنیداری «موسیقی اصیل ایرانی» تشکر می نمایم.

(ایرج) حسین خواجه امیری

مهر ۹۶

آن که هوش از سر من برد به در، ایرج بود

و آن که روح از تن من کرد جدا، ایرج بود

و آنکه در وقت نوا یا که به تحریر حجاز از پی شور

ز عراق تا به حصار در دل من کرد ندا، ایرج بود

منم آن کس که شوم مست ز آشوب خزان دل برگ

آن که در وقت خزانم به ره آورد بهار، ایرج بود

(شعر از: پیام)

درآمد

بسیاری بر این باورند که هنر از ارزش ویژه‌ای برخوردار است، و این ارزش جایگاهی والا برای آن تعریف و تبیین می‌کند. اما در این نکته تردیدی وجود ندارد که هیچ هنری بدون یافتن و ساختن یک زیربنای والای مردمی قادر نخواهد بود مخاطبان ریزبین و سخت‌گیر را به سوی خود جلب و جذب کند. در بحبوحه‌ی پیروزی انقلاب اسلامی ایران، هنر متعالی نیز متأثر از وقایع آن روزها و آن سال‌ها جایگاه خود را دستخوش تغییر می‌بیند. هر چند نگاه متفاوت مدت‌ها بر اریکه‌ی فرهنگ سوار بود و در نتیجه به حذف خوانندگان و موسیقی‌دانان بسیاری از صحنه‌ی هنری انجامید، اما هنوز کورسوی امیدی باقی مانده بود تا در خفا و پسله‌ی خود، مردم فرهنگ‌دوست و هنرمندان فرهنگ‌پرور هم‌چنان با اضطراب و تشویش و نومیدی اما با کورسویی از امید به عرضه‌ی هنر خویش ادامه دهند. آرتور شوپنهاور فیلسوف برجسته اعتقاد داشته، موسیقی وظیفه‌ی دفاع از اجتماع را ندارد بلکه هدف آن نشان دادن هنرمندانه‌ی امور مطلق و کلی در پشت موارد جزئی است. موسیقی و موسیقی‌دان و خواننده تصویری می‌آفرینند که عنصر شخصی را تعالی می‌بخشند. مارسل پروست نویسنده‌ی پرآوازه می‌گوید: «موسیقی برخلاف همنشین، به من امکان می‌دهد به درون خود بروم و چیزهای تازه کشف کنم، تنوعی که در زندگی جسته و نیافتاده بودم، در من می‌انگیخت و امواج آفتابی‌اش را می‌آورد و در کنارم فرو می‌نشاند...» این عبارت ساده، اما ژرفانگر در عمق خود مفاهیم زیبایی را جای داده است... دقیقاً نمی‌دانم از کجا شروع شد زیرا سال‌های بسیاری بر آن رفته است، سال‌های متمادی عمر که از هر رفتنی غباری کدورت‌آز آنچه بوده، از خود بر جای می‌نهد. علاقه به ایرج را می‌گویم؛ خواننده‌ای که به جرئت پرکارترین خواننده‌ی مرد موسیقی ایران بوده است. خواننده‌ای که هنوز هم از پس سپری شدن سالیان دراز در هر گوشه‌ی کشور و حتی دنیا خواه دارد. خواننده‌ای که صدای بی‌تکرارش سرشار از خاطره‌هاست. شاید از همان روزهایی آغاز شد که پدر، هفته‌ای دو روز دست‌ها مان را می‌گرفت و به سینما می‌برد من، هر چهار فرزند را؛ منهای فرزند بزرگ‌تر که از مدت‌ها پیشتر زندگی مستقلی برای خود فراهم نموده بود، با عیال و فرزندانش. اول باید این اطمینان در ما ایجاد می‌شد که هنر پیشه‌ی فیلم «فردین» باشد، بازیگری که نقش جوانمردان را ایفا می‌نمود، دزدان و «بدمن»‌ها را از میدان به در می‌کرد و با آوازهای خود تاریک‌خانه‌ی سالن سینما را نور می‌بخشید. شاید همین‌طور باشد. یعنی آواز خوانی‌های ایرج در چهره‌ی فردین، نقطه‌ی عطف باشد؛ شاید هم چیز دیگر، مثلاً چیزی در صدای ایرج وجود داشته که در ضمیر ناخودآگاه من هم نفوذ می‌کرده و به‌کلی

مرا تسلیم می‌کرده و از پای درمی‌آورده است. حتی همان زمان‌ها که رادیو و تلویزیون مدام آهنگ‌های خوانندگان را پخش می‌کرد، هیچ‌یک نمی‌توانست مرا مجذوب کند، الا ایرج. سرظهر اگر می‌شد، حتماً باید برنامه‌ی «گل‌ها» را از رادیو گوش می‌کردم، همه می‌خواندند؛ اما خواندن ایرج تنها آوازی بود که مرا از خودبی‌خود می‌کرد. پس باید از همان سال‌ها بوده باشد، یعنی همان ۱۴-۱۵ سالگی، که صدای ایرج به دل من نشست و بعد از آن، همه‌ی سال‌های عمرم و زندگی‌ام را تسخیر کرد. این‌ها بهانه‌ای است برای نوشتن و تدوین کتابی در وصف این ابرمرد موسیقی ایران. آواز خوانی که چنان کارنامه‌ی درخشانی از خود به جا گذاشته که تا سالیان دراز قابل تکرار نخواهد بود. صاحب صدایی که هرگز در تاریخ موسیقی ایران ماندنی نخواهد یافت. از مدت‌ها قبل مترصد نوشتن مطلب و کتاب درباره‌ی ایرج بودم. این کار را از هنگامی آغاز کردم که اینترنت در ایران کم‌کم رو به سرو سامان یافتن آورد. قبل‌تر، چنین امکانی فراهم نبود و فقط غبطه می‌خوردم که چرا نمی‌توانم از ایرج بگویم. و بعدها که شبکه‌های اجتماعی اینترنتی شکل گرفت و از همان سال‌های اولیه‌ی شکل‌گیری‌اش، شروع کردم به نوشتن مطالبی پراکنده در مورد ایرج. آن روزها نوشتن از ایرج بسیار دشوار بود و دشواری‌ها متعدد؛ دشوار از این جهت که متأسفانه ایرج برای جوانان امروزی ناشناخته مانده بود. من هم به این مسئله واقف بودم که وظیفه و امر بسیار دشواری در پیش رو خواهم داشت. از یک طرف سیل بی‌وقفه‌ی خوانندگان غربی که باب روز می‌خواندند، و از طرف دیگر القا و جانداختن این نظر که دوره‌ی ایرج و ایرج‌ها سپری شده، و مخصوصاً نادیده گرفتن هنر و سبک آواز خوانی او در محیط‌های موسیقایی و آموزشی و استفاده‌ی انحصاری از سبک آقای شجریان یا سبک‌های مشابه‌ی ایشان در مجامع هنری، بارم را بر دوش سنگین و سنگین‌تر می‌کرد. انتشار کتاب‌های متعدد در وصف و مدح خوانندگان این چنینی که بر شمردم، بیش از پیش به انزوای ایرج دامن می‌زد. حتی کار به جایی رسید که در محافل هنری نام بردن از ایرج با نوعی حقارت همراه بود، و بلافاصله بحث به بیراهه و به سمت و سوی چگونگی آواز خوانی ایرج در فیلم‌های فردین کشانده و منحرف می‌شد. مشکلات یکی دو تان بود، در واقع از شماره خارج بود؛ اول می‌بایست ایرج را از نو تعریف کنیم، بعد جایگاه او را نشان دهیم و تازه پس از آن کم‌کم و باطمینان ثابت کنیم که ایرج در موسیقی ایران همتا ندارد. این وظایف بر سختی و ناهمواری این راه می‌افزود، راهی که برای من انتها ندارد، و همیشه باز است. همین به تدریج نوشتن‌های پراکنده درباره‌ی ایرج در سایت گل‌های آواز ایران (با اسامی قبلی ایرج: شاه بیت آواز ایران، گل‌های ایرانی و... در معیت مهدی اصغرپور، پیام پژو و هش‌فر، آزاده حسینی و فرهاد رحیمی و نوشته‌های پراکنده‌ی دیگر دوستان صدای ایرج که به تدریج پدیدار می‌شدند) منجر به بازشناسی او گردید، به‌ویژه برای جوانان امروزی که شاید فقط نامی از ایرج شنیده بودند و هم‌چون فوج دست‌اندرکاران از جایگاه واقعی وی در عرصه‌ی موسیقی ایران مطلع نبودند. پس از کارهای وبلاگی بسیار و همکاری تعداد بی‌شماری از علاقه‌مندان، ایرج دوباره بر سر زبان‌ها افتاد؛ یعنی حداقل باز خوردی که من از این همه شور و اشتیاق برای شناساندن ایرج انتظار داشتم. اکنون در جایگاهی هستیم که ایرج همچون گذشته‌های دور فروغ تابناکی دارد. جایگاه بسیار احترام‌آمیزی که آرزوی همیشه‌های زندگی من بوده است.

این کتاب برآیند این همه سال تلاش در همین راستا بوده است. نمی دانم تا چه اندازه موفق خواهم بود، اما مهم برای من به منزل رساندن باری است که همه عمر بر دوش کشیده ام، آرزوی نوشتاری مکتوب در باره ی هنر این هنرمند برجسته و فراموش نشدنی موسیقی ایران. کتاب از چند بخش تشکیل شده است که در مواردی مطالب هنرمندان علاقه مند به ایرج را ارائه کرده ام. این بخش ها شامل معرفی ها، مصاحبه ها، و در نهایت تحلیل آوازهای ایرج می باشند. تحلیل های گوشه های برخی از آوازهای ایرج که جنبه ی آموزشی دارند، توسط آقای مهدی اصغرپور (خواننده و از شاگردان استاد محسن کرامتی)، آقای پیام پژوهش فر (نادر) استاد ویولن و هنرآموز از شاگردان استاد اسدالله ملک، خانم آزاده حسینی، آقای بهمن مهدوی، و در مواردی به وسیله ی خود اینجانب انجام گرفته اند. بهنام خواجه ی نه تنها خود تحلیل های بر کتاب افزود، بلکه همگی آنها را اصلاح و کنترل کرد. در تکمیل مطالب کتاب گفته ها، تحقیقات آن و دست نوشته های افرادی از جمله استاد مجرد، استاد اکبر گلپایگانی، استاد محمدرضا شجریان، استاد امین الله رشیدی، علی شیرازی، بهداد احمدخانی، سعید دهدار، یزدان سلحشور، فرشاد خالصی، امیراثنی عشری، بهمن مهدوی، محمدرضا ممتاز واحد، فرهاد رحیمی (از هنرآموزان استاد گلپا)، علی سمراد، محمود مونسی سردرودی، فرهاد اردکانی و دیگر عزیزان تأثیرگذار بوده است.

این کتاب از سه فصل اصلی: بازنده سازی آوازه ی ایرج، مصاحبه ها و تحلیل و معرفی آثار تشکیل شده است. در هر کدام از این فصل ها به موارد مرتبط با موضوع پرداخته شده است. ضمن این که هر فصل دارای زیربخش هایی می باشد. در فصل اول خاطرات و نوشته هایی در باره ی ایرج و توانمندی های او گنجانده شده است. در فصل دوم به مصاحبه های انجام گرفته با ایرج و نزدیکان ایشان پرداخته می شود. در فصل سوم بحث فنی تحلیل آثار منتخب ایرج آورده شده است در این بخش تعدادی از آثار رادیویی و خصوصی استاد مورد تحلیل صاحب نظران آگاه به ردیف های آوازی ارائه می گردد. در بخش انتهایی کتاب ضمن معرفی آثار مختلف ایرج، نتیجه گیری در قالب «جمع بندی» انجام می گیرد. شایان یادآوری است که در این کتاب تلاش شده است آثار آوازی و ترانه ای ایرج تا حد امکان جمع آوری و معرفی گردد. در این راستا، تعداد ترانه های پرتعداد معرفی شده ی ایرج در کتاب در ۱۲۳ ترانه، تعداد آوازهای تحلیل شده، ۱۱۳ مورد، تعداد برنامه های رادیویی، تلویزیونی و گل های شناسایی شده بیش از ۱۲۲ مورد، تعداد ترانه های شناسایی شده ی دارای عنوان مشخص، ۴۹۸ ترانه (البته ایرج بیش از ۵۰۰ ترانه ی دیگر نیز خوانده است که عنوان آن ها فعلا موجود نیست و احتمالا در چاپ های بعدی کتاب اضافه خواهند شد. بر اساس نظر ممتاز واحد (۱۳۹۲) ایرج بیش از ۱۰۰۰ ترانه خوانده است)، تعداد فیلم های شناسایی شده ای که ایرج در آن ها آواز یا ترانه خوانده است، ۶۳ فیلم (البته این تعداد به بیش از ۱۰۰ فیلم قابل افزایش است، اما مشخصات آن ها در دست نبود)، و تعداد آلبوم های منتشره در بعد از انقلاب ۱۴ آلبوم می باشند که معرفی شده اند. تعداد مصاحبه ی انجام گرفته با ایرج و خانواده ی ایشان و نیز اساتید موسیقی و هنر ۱۵ مورد می باشد.

با وجود ویرایش چندباره ای که بعد از تدوین اولیه ی کتاب انجام شده، ممکن است در شیوه ی نگارش آن،

هم‌چنان ایراداتی وجود داشته که از نگاه دور مانده باشند. از خوانندگان محترم درخواست می‌شود با یادآوری کردن این ایرادات و نقیصه‌ها اینجانب را در اصلاح کتاب برای چاپ‌های احتمالی بعدی یاری فرمایند. از دست‌اندرکاران محترم وزارت ارشاد اسلامی که مجوز نشر این کتاب را صادر فرمودند، و از مدیریت محترم انتشارات وزین و هنرپرور طراحان هنر و چهار حوض اصفهان جناب آقای مهندس امیراعلا عدیلی که به حق بر این کتاب سنگ تمام گذاشتند و با وسواس و باریک‌بینی فوق‌العاده خویش موارد بسیار ویرایشی و محتوایی را برای ارتقاء کیفیت آن گوشزد کردند و واژه به واژه در متن‌ها نظرات سازنده ارائه کردند، و هم‌چنین با جان و دل پذیرا و پی‌گیر بی‌مزد چاپ این کتاب با هزینه‌ی شخصی بودند، سپاسگزاری می‌نمایم. از آقای امیر احسان‌فدایی عزیز خواننده‌ی محبوب کشورمان، فرزند خوانده‌ی هنری و شاگرد وفادار استاد ایرج که مجدّدانه زمینه‌ی چاپ این کتاب را فراهم کردند، تشکر ویژه دارم. آقای بهنام خواجوی در واپسین روزهای آماده‌سازی کتاب با تحلیل‌هایی ارزشمند و درخور ستایش و کنترل‌نهایی آن‌ها بر غنای این کتاب افزودند، ضمن این‌که کلیه آثار صوتی را در قالب فایل به کتاب تحویل دادند و معرفی دستگاه‌های ترانه‌های پرتعداد ایرج نیز بر عهده‌ی ایشان بوده است. بدین وسیله از ایشان نیز تقدیر می‌کنم. از آقایان دکتر محمد ابراهیم‌پور نمین، دکتر سیدهادی خاتمی، میرجعفر حسینی، دکتر رحیم حیدری چپانه، و خانم‌ها راضیه علیزاده، الناز خلیل‌زاده، شهناز راشدی و مهنوش شهروی (دانشجویان کارشناسی ارشد دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی دانشگاه تبریز)، و حیده جاهدفر، راحله موسایی و مهین خرسند که به انحاء مختلف یاری‌رسان این جانب در کتاب بوده‌اند، سپاسگزاری می‌کنم. گذشته از این‌ها، مدیون دلگرمی‌ها و تشویق‌های همسر مریم، و فرزندانم رویا، نیلوفر، و آرمین هستم که سال‌های متمادی به عشق من به ایرج بزرگ احترام گذاشته و خود نیز شیفته‌ی صدای او شدند.

علی محمد خورشید دوست

ارومیه و تبریز، اردیبهشت ۱۳۹۶

پیش درآمد

این کتاب تلاش صادقانه‌ی نگارندگان آن است تا برگ زرینی بر تاریخ «موسیقی اصیل ایرانی» شود. انتشار این گونه آثار باعث می‌شود تاریخ و فرهنگ کشور در دسترس عموم قرار گیرد. چه هنرمندان بزرگی که این سرزمین به خود دیده که هیچ اثری از آن‌ها به جای نمانده است. این دقیقاً در نقطه مقابل کشورهای غربی است که از گذشته تا به امروز با مدون کردن تاریخ خود و سایر تمدن‌ها اسناد معتبری از جمله متنی، تصویری، پیکرتراشی، معماری و غیره از خود به جای نهاده و از آن محافظت نمودند. با این وصف، مناسب است که در حد توان به حفظ و تولید محتوا بپردازیم. داستان ایرج هم به نوعی همین قضیه است؛ هنرمندی که به حق جزو میراث‌های فرهنگی و هنری ابدی این سرزمین است. ایرج به دلیل دوستی و همکاری دیرینه‌اش با پدرم، همیشه وقتی به اصفهان می‌آمد سری به منزل ما می‌زد. این مرادفات‌ها باعث شد که من بتوانم موسیقی را به خوبی درک کنم. به دلیل فعالیت نشر که داشته‌ام، همیشه در ذهنم این بود که: «کتابی برای ایرج تهیه کنم»، پس از آشنایی با «دکتر علی محمد خورشید دوست» هنر دوست و عاشق دلخسته‌ی صدای ایرج، کتاب اولیه ایشان برای مطالعه به اینجانب ارجاع داده شد. سپس چند سالی هم قضیه مسکوت ماند تا در یکی از دفعاتی که استاد به اصفهان آمدند، قضیه مجدداً با ایشان مطرح گردید. استاد هم با رغبت شب تولدشان به انتشارات آمده و بنای کار را با قدم خیر گذاشتند. به راستی که به غیر از دیگر خصلت‌های خوب و هنری مثال ایرج، انگیزه و پی‌گیری را هم می‌بایستی از ایشان درس گرفت. از آن پس تألیف کتاب با ساختار جدید از سر گرفته شد و خروجی آن نیز اینک در دست خوانندگان است. امید است این حرکت انگیزه‌ای شود تا بیش از پیش اسناد معتبری از تاریخ و موسیقی ایران منتشر شود. این کتاب که در ابتدای راه تقریباً آماده بود، جهت تکمیل هر چه بیشتر مجدداً ویرایش شد. گردآوری منابع جدید، نقاط قوت و ضعف اثر را مشخص کرد و جلسات متعددی در جهت فهرست‌بندی آن انجام گرفت. در ادامه بر آن شدیم تا کل اثر را که حداقل یک سوم از آن حتی صفحه‌آرایی هم شده بود، دگرگون کرده و از نوروند تألیف را شروع کنیم. با انتخاب قطع و گرافیک مناسب، مطالب حتی الامکان به ترتیب گذر زمان و نوع ساختار محتوایی آن جمع‌آوری و در سه فصل دسته‌بندی شد. تولید اثر به نحوی انجام گرفت که خواننده اگر به صورت اتفاقی هر صفحه از کتاب را باز کند. حتی اگر مطالب قبل و بعد آن نیز مطالعه نشود، باز هم اطلاعات مفیدی در اختیار مخاطب قرار می‌گیرد.

فصل اول: بعد از بخش مربوط به زندگی و کار، در ادامه با چهار بخش مجزای دیگر به مقالات متعدد دسته‌بندی شده راجع به ایشان پرداخته شد. در این بخش‌ها برای پرهیز از مطالب تکراری، متون خلاصه برداری و در انتهای پاراگراف منبع آن ذکر شد. این فصل دارای دو سرمقاله است: یکی مربوط به شیوه و سبک آوازی ایرج که همان «مکتب آوازی اصفهان» است و در آن روند تکوینی خواننده شدن ایرج نیز تحلیل شده است. در این سرمقالات رازهای «پنهان افسانگی ایرج» نیز با آوردن خاطرات نوستالژیک در کنار محتوای اصلی به مخاطب عرضه شد.

فصل دوم: مصاحبه‌های جمع‌آوری شده در این بخش ارائه گردیده و در آخر مصاحبه‌ها منبع اصلی نیز آورده شد

تا مخاطبانی که مشتاق خواندن مصاحبه‌ی کامل هستند، به آن مراجعه کنند. در این بخش با خانواده‌ی ایرج هم مصاحبه و نمونه‌ای از جراید قدیمی مرتبط نیز قرار داده شد.

فصل سوم: پس از تبادل نظر برای این فصل، رویکردی آموزشی هم در نظر گرفته شد و تعداد آوازها نیز با کمک سایر صاحب نظران که اسامی و فعالیت‌شان در همان قسمت آورده شده، افزایش یافت. ترانه‌ها و تصانیف ایرج نیز به دلیل کثرت، بر طرفدارترین‌شان با تحلیل مختصری به ترتیب حروف الفبا نوشته شد. با عنایت به این‌که پس از تکمیل متون آوازها و ترانه‌ها، نبود محتوای صوتی در کنار هر تحلیل حق مطالب را ادا نمی‌کرد، از این رو برای برطرف کردن این نقص، لینک محتوای صوتی موجود با آوردن «کیو آر کد» (QR Code) میسر شد. مخاطبان می‌توانند با مطالعه‌ی هر تحلیل در صورت تمایل با نصب اپلیکشن که به صورت رایگان موجود است، از طریق سیستم عامل‌های «اندروید» یا «آی او اس» با دوربین گوشی همراه کد مورد نظر را اسکن و به فایل مرتبط صوتی دسترسی داشته باشند. در صورت اشکال در پخش از VPN استفاده کنید. دسته‌بندی دیگر این فصل آوردن فهرست‌هایی الفبایی از آثار آوازی، ترانه‌ها، تصنیف‌ها و هنرمندان همکار بود. برای پرکارترین همکاران هم بیوگرافی مختصری ارائه شد. یک فهرست هم با ساختار زمان‌بندی شده برای فعالیت در فیلم‌ها در نظر گرفته شد. به دلیل در دسترس نبودن منابع کافی و نیز فقدان اطلاعات کامل در باره‌ی نحوه‌ی برگزاری «بزم‌های خصوصی»، یک نمونه‌ی موردی نیز برای این نوع فعالیت در کتاب قرار گرفت. در انتهای فصل سوم با عنوان «جمع‌بندی»، فعالیت‌های این قسمت در قالب آمار و ارقام آورده شده است.

در این اثر سعی شد اسناد تصویری تا آنجا که امکان دارد، برای اولین بار منتشر شوند. از این رو با کمک خانواده محترم استاد و نیز سایر دوستان این امر میسر شد. مستندات تصویری سایر هنرمندان نیز به گونه‌ای تنظیم شد که ابعاد تصویر هر کدام تا حد ممکن یکسان باشد؛ زیرا این اثر قصد دارد صرفاً هنرمندان همکار را بی‌طرفانه و به ترتیب حروف الفبا معرفی کند. از آوردن عکس‌های متعدد از سایر هنرمندان نیز تا آنجا که ممکن بود پرهیز شد، زیرا به دلیل فعالیت گسترده‌ی ایرج با اکثر هنرمندان، سمت و سو پیدا کردن به طرف یک هنرمند خاص صحیح نبود. میزان فعالیت و مشارکت هر هنرمند تا آن جا که منابعی در دسترس بود، آورده شده است.

امید است انتشار این کتاب عطش عاشقان صدای ایرج را برای شناخت زندگی و آثار هنری ایشان تا حدی فرو نماند، در پایان تلاش خستگی ناپذیر دکتر علی محمد خورشید دوست را در جهت تولید محتوای اثر به نوبه‌ی خود ارج نهاده و قدردانی خود را از همکارانم در نشر، دوست همیشگی ایرج «هوشنگ عدیلی»، «شراره شجاعی»، «محمد میرمعصومی»، «امیر احسان فدایی»، «دکتر امیر اسماعیل آذر» و در نهایت همسر «مهسا حیدری» که او نیز از عاشقان ایرج است اعلام می‌دارم.

امیراعلا عدیلی

اصفهان، مرداد ۱۳۹۶

فهرست

فصل اول: باز زنده سازی آوازه ی ایرج

- زندگی و کار ۶
- ۶..... فعالیتهای دوران تحصیل
- ۷..... همکاری های ارکسترال
- ۸..... برنامه های گل ها
- ۱۰..... اجرای برنامه در رادیو و تلویزیون
- ۱۱..... آواز خوانی در سینما
- ۱۵..... آثار و فعالیت ها در دهه ی ۵۰
- ۱۶..... خانواده ی ایرج
- همکاری ایرج با اساتید موسیقی ۲۵
- ۲۵..... سرزندگی و طراوت احساس
- ۲۶..... ایرج و مردم داری اش
- توانمندی ها ۳۰
- ۳۰..... مروری بر مکتب ها و شیوه های آوازی، (سرمقاله: دکتر امیر اسماعیل آذر)
- ۴۲..... ذات آوازی ایرج
- ۴۳..... خلاقیت در آثار آوازی

۷۰ ● آوازهای خنده دار جاده ها

- یادمانی از ناصر مجرد ۵۰
- صدای خواننده ی دل کویر ۵۲
- یادمانی از پرویز خطیبی ۵۳
- خاطره ی مشترک ۵۴
- در درازنای جاده ۵۵

۶۰ ● آواز و شمع آتشی

- رازهای افسانگی ایرج، (سرمقاله: دکتر علی محمد خورشید دوست) ۵۸
- چرا ایرج ۶۶
- سرآمد آواز ایران ۷۰
- در شفافیت هنر و مشابَهت با فروغ ۷۲
- مراسم بزرگداشت ایرج ۷۶

فصل دوم: مصاحبه ها

۷۰ ● مصاحبه ها با ...

- مصاحبه با استاد ایرج ۸۲
- مصاحبه ای دیگر با استاد ۸۴
- گپ و گفتی داغ با ایرج ۸۷
- گفتگو با روزنامه ی ایران ۹۱
- ایرج: دوران یکه تازی شومن هاست ۹۶
- گفتگوی اختصاصی با گزارش موسیقی ۹۹

۱۰۰ ● آوازهایی که ...

- گفتگو با فرزانه شمس الدین ۱۱۲
- گفتگوی جانان کی ۱۱۹
- اکبر گنجایگان: ایرج کردن گُلنت آواز ایران است ۱۲۲
- ایرج، متوالفانان که نجاتی می خواند ۱۲۹

● گفتگو با امیر احسان فدایی شاگرد محبوب استاد ایرج

● وجیزه‌ای بر مصاحبه‌های فیلم «ایرج بهلولی» ایرج

فصل سوم: تحلیل و معرفی آثار

● تحلیل آوازاها

تحلیل برنامه‌های برگ سبز ۱۵۷

تحلیل برنامه‌های یک شاخه گل ۱۶۵

تحلیل برنامه‌های گل‌های رنگارنگ ۱۷۳

تحلیل برنامه‌های گل‌های تازه ۱۸۷

تحلیل برنامه‌های موسیقی ایرانی ۱۹۹

تحلیل برنامه‌های بزم شاعران ۲۰۳

تحلیل سایر آثار ۲۰۵

● آهنگ‌ها و نغمه‌ها

فهرست تصنیف و ترانه‌ها ۲۳۲

وقت خواب یا وقت بیداری ۲۳۵

فهرست ترانه‌های سینمایی ۲۳۶

فهرست آلبوم‌های پس از انقلاب ۲۳۹

نغمه‌سازان و نغمه‌نوازان ایرج ۲۴۱

بیوگرافی هنرمندان ۲۴۷

● جمع‌بندی

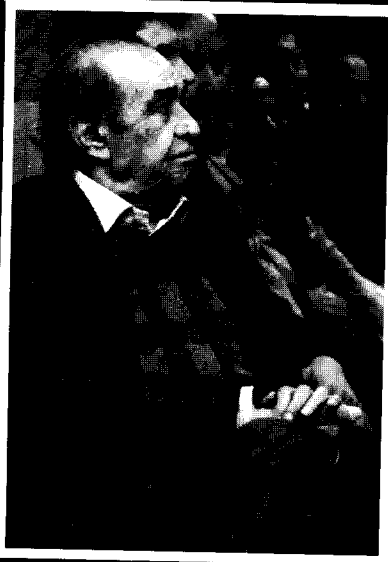
فهرست منابع ۲۶۲

فهرست (انگلیسی) ۲۶۶

درباره‌ی کتاب (انگلیسی) ۲۶۸

حامیان ایرج

Iraj's Supporters

ایرج در میان حامیان در جشنی که برای زادروز ۸۴ سالگی اش در سرای سرور اصفهان ترتیب داده شده بود.

در طول سال‌ها فعالیت ایرج، این استاد مسلم موسیقی حامیان زیادی داشته است که با حمایت این نزدیکان ایرج توانسته شادی و سرزندگی را همیشه در قلب خود احساس کند. یکی از این حامیان «غلامحسین حاجی آقازاده» می‌باشد که پیشینه‌ی بلند بالایی در انجام فعالیت‌های موفق اقتصادی در کشور دارد. از جمله فعالیت‌های ایشان که در قالب «هولدینگ حاجی آقازاده» انجام می‌گیرد می‌توان به کارخانه‌های از جمله: «مجمع مرغ مادر خاصبان تبریز»، «مرغ اجداد گوستی ۵۷ زنجان»، کارخانه‌ی «مهر جوجه»، «فاروق ماکیان شیراز»، کارخانه‌ی «آرد طلایی پرنده» اشاره کرد. ذوق بالایی که این مجموعه در عرصه‌ی تولید و رقابت دارد، باعث شده گسترش عرصه‌ی فعالیت به بخش کشاورزی و پرورش دام نیز کشیده شود و باغات میوه کرج احیاء و نگهداری گردد. نژاد خاص اسب «تروبرد» جهت پرورش و نسل کشی

نیز مورد توجه این مجموعه قرار گرفته که در فضایی با استاندارد بین‌المللی به این امر مشغول می‌باشد. چنین فعالیت‌هایی در کنار روحیه‌ی فرهنگ پرور و عشق و علاقه، به‌ویژه به صدای استاد ایرج، ایشان را به فردی شاخص و ممتاز تبدیل کرده است. ایشان از دیرباز از علاقه‌مندان موسیقی اصیل ایرانی بوده و سال‌ها حمایت مادی و معنوی از آثار فرهنگی و نیز این اثر، خود گواه این مدعاست.

از دیگر حامیان ایرج در دوره‌ی جدید فعالیت‌ها «علی کاظم خانی»، «اکبر رفیعی»، «فرهاد صنیعی فرد» می‌باشند. که با حمایت‌شان انجام امور فرهنگی برای اعتلای «موسیقی اصیل ایرانی» میسر شده است.

فصل اول
باززننده سازی آوازی ایج

A decorative graphic consisting of a grid of black diamonds of varying sizes, arranged in a pattern that tapers to the right. The diamonds are solid black and set against a white background.

Chapter 1

Resuscitation of Iraj's Fame

زندگی و کار

Life & Work

بهترین خواننده در اعصار دوران ایرج است
بلبل خوش لحن این زیبا کلسنان ایرج است
بیلان خاموش گردند ایرج ار خواند ز شوق
جملگی گویند استاد غزل خوان ایرج است
کس مذاق و طبع رندان را به آسانی نیافت
آنکه خواند در مذاق و طبع رندان ایرج است
نیست پیغمبر و لیکن صوت داودیش هست
آنکه تخریرش بود بی عیب و نقصان ایرج است
هیچو ایرج کسی نخواند در جهان عشق و دل
آنکه برد آواز را تا حد امکان ایرج است
کر چه هر خواننده را صوفی ذیبعی وار نیست
لک یکتا قهرمان در بین افغان ایرج است

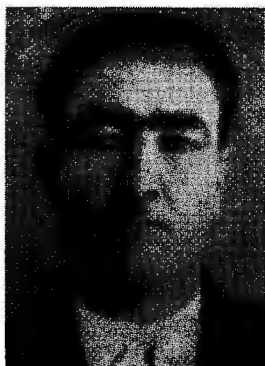
ایرج، آرشیو هاله خواجه امیری

دستگاه‌ها و گوشه‌های موسیقی ایرانی آشنایی داشت از ۵-۶ سالگی شروع به خواندن نمود. از حدود ۸ سالگی در محافل مختلف روستا، آواز می‌خواند و مورد تشویق اهالی آنجا قرار می‌گرفت (عظیمی نژادان و ریاضی، ۱۳۹۲). بنا به قول خود حسین در آن زمان یکی از تفریحات تابستانی این بود که اهالی روستاهای اطراف نطنز به تپه‌های شنی «آقا علی عباس» (که در حوالی نطنز قرار داشت) می‌رفتند و پنجشنبه‌ها و وقتی همه‌ی مردم در آنجا جمع می‌شدند بین فرزندانشان مسابقات آوازی می‌گذاشتند که در بیشتر مواقع، این حسین بود که برنده می‌شد.

«حسین» در روز سرد و یخ‌زده‌ی ۱۱ دی ماه ۱۳۱۱ به دنیا آمد. مادر او «رباب»، و خواهر و برادرانش «ناهید»، «تقی» و «ایرج» نام داشتند. روستای محل تولد او خالد آباد^۱ است. پدر او «نعمت‌الله» به سیاق بیشتر اهالی روستا به کشاورزی و دامداری اشتغال داشت و از صدای گرمی برخوردار بود. بنا به قول خود حسین، پدر بزرگ او حاج ملا میرزا^۲، از خوانندگان بنام دوره‌ی قاجار، در دربار ناصرالدین شاه رفت و آمد داشت. حسین چهار ساله بود که وی درگذشت، حسین که بنا به میراث خانوادگی دارای صدایی خوش برای اجرای ردیف‌های آوازی ایرانی بود، با تشویق پدر که خود تا حدودی با ردیف‌ها،

۱. سروده‌ی مرحوم حاج اصغر آقا معزی مدنی (احتمالاً با کنیه‌ی مهران)

همین برنده شدن ها و تشویق اهالی اطراف نطنز از همان ابتدا باعث شد که او یادگیری ردیف های آوازی را جدی تر بگیرد. او تا زمانی که در خالد آباد بود علاوه بر آموزه های پدر به مجالس روضه خوانی مختلفی که در آنجا دایر بود می رفت و در تعزیه های گوناگونی که در روستایشان برقرار می شد، شرکت می کرد. به این ترتیب نکات زیادی را به صورت شفاهی از این

▲ پدر ایرج حاج نعمت الله خواجه امیری، از آرشیه هاله خواجه امیری

سال ها هم چنین با تلاش های زیاد و با وجود محدودیت هایی که از لحاظ امکانات در روستایشان وجود داشت، بسیاری از صفحات گرامافون از خوانندگان بنام آن زمان را تهیه می کرد و به نواهای پخش شده از رادیوی آن زمان به دقت گوش فرا می داد و همین ها باعث شد به هنگام ورودش به تهران در حدود ۱۴-۱۳ سالگی تا اندازه ی زیادی به ردیف های آوازی موسیقی ایرانی مسلط باشد (عظیمی نژادان، ۱۳۹۲).

روضه خوان ها و تعزیه خوانان فراگرفت. او در این

ایرج^۴ (با توجه به توضیح پاورقی از این پس به جای نام حسین در کتاب ایرج درج خواهد شد) پس از به پایان رساندن کلاس ششم ابتدایی برای ادامه ی تحصیلاتش راهی تهران می شود. از همان ابتدا به خاطر عشق فراوانی که به آواز خوانی و آشنا شدن بیشتر با ردیف های آوازی داشت، به دنبال پیدا کردن محیط آموزشی مناسب برای فراگیری حرفه ای آواز در تهران بود. به نوشته «سیدعلیرضا میرعلینقی» وی پس از پایان تحصیلات ابتدایی به تهران می آید و زمانی که «غلامحسین جواهری» (و جدی) ادیب و شاعر نامدار ایرانی او را نزد «روح الله خالقی» در رادیو می برد، خالقی او را آزمایش می کند و می بیند که این جوان با صدایی باور نکردنی، حتی از حد انتظار او هم بالاتر می خواند، ذوق زده از جا برمی خیزد و صورت او را می بوسد و برایش آینده ای درخشان پیش بینی می کند. ایرج بر حسب اتفاق، شبی در یک مهمانی خصوصی که بسیاری از هنرمندان مشهور آن روزگار هم در آنجا حضور داشتند با «مجید وفادار»

نوازنده ی مشهور ویولن و ملودی ساز برجسته ی آشنا گشت و همین برخورد مقدمات آشنایی او با استاد «ابوالحسن صبا» موسیقی دان بی بدیل ایرانی را فراهم نمود و ایرج این شانس را پیدا کرد که برای فراگیری دقیق تر ردیف های ایرانی مدتی به صورت مداوم، نزد استاد صبا آموزش ببیند. صبا که استاد نوازندگی سازهایی چون ویولن، سه تار و سنتور محسوب می شد، با نواختن سازهای دیگر هم کم و بیش آشنا بود و در عین حال بسیاری از خوانندگان مهم آن زمان، دوره هایی را برای تکمیل آموخته هایشان در نزد آن بزرگوار می گذراندند که در زمره ی آن ها می توان به بزرگانی چون: «احمد ابراهیمی»، «غلامحسین بنان»، «منوچهر همایون پور»، «پروانه»، «قمر» و «حسن کسایی» اشاره نمود. بنان هم مانند ایرج، ابراهیمی و سایر شاگردان از وجود صبا بهره جست و قطعات زیادی را به راهنمایی صبا با صدای لطیف و تحریرهای مخملی خود اجرا نموده است، مانند آواز دیلمان و شوشتری، اگر بنان را در مقایسه با خوانندگان دیگر

▲ اساتید موسیقی که به صورت مستقیم و غیر مستقیم در شروع زندگی هنری ایرج نقش داشته‌اند، از راست: جلال تاج اصفهانی، ابوالحسن صبا، روح الله خالقی و مجید وفادار

در میدان «بهارستان» و خیابان «ظهیرالاسلام» قرار داشته است (عظیمی نژادان، ۱۳۹۲). ایرج به صورت غیر مستقیم از «تاج اصفهانی» و نیز «مکتب اصفهان» بهره جسته است. ایرج یک برنامه آوازی برای تقدیر از تاج اجرا کرده است (از سری برنامه‌های بزم شاعران، تحلیل آن در صفحه ۲۰۳ این کتاب آمده است). صدای ایرج بیش از همه به صدای «تاج اصفهانی» شباهت داشت و می‌توان گفت که صدای ایشان فرم بزمی ترشده‌ی تاج اصفهانی است و سبک خواندن او کم‌وبیش نزدیک به سبک خوانندگان متعلق به «مکتب اصفهان» است (خالصی، ۱۳۹۱). در عین حال اجراهای متعدد آوازی ایرج در مقام «بیات تهران»، نه تنها باعث کسب موفقیت چشمگیر او در این سبک شد، بلکه در نگاهداشت و زنده کردن آن نقشی غیرقابل چشم‌پوشی ایفا نمود. ایرج در بسیاری از فیلم‌های پیش از انقلاب آوازهایی را اجرا کرد که در قالب بیات تهران قرار می‌گرفتند.

ایرانی بتوانیم از مهم‌ترین آوازخوانان «بم‌خوان» ایرانی قلمداد کنیم، بدون تردید ایرج از بهترین خوانندگانی است که صدایشان در مایه‌های زیر و «اوج خوانی» بسیار درخشان و بی‌همتاست. ضمن این‌که تحریرهای شفاف، متمایز، روان و حساب‌شده‌ی ایرج از نمونه‌های بسیار استثنایی است که در عین تسلط و توانایی با اتکا به قدرت حنجره و حفظ ظرافت‌های لازم، با انظمی نظیر دانه‌های پیایی زنجیر بدون این‌که در بیشتر مواقع از قاعده و کنترل خارج شود به صورت ریز و درشت از حنجره خارج می‌گردد (عظیمی نژادان، ۱۳۹۲). ایرج در مصاحبه‌های مختلفی که در این سال‌ها با جراید گوناگون انجام داده، زمان یادگیری خود را نزد صبا از ۶ ماه تا ۲ سال ذکر کرده است (خالصی، ۱۳۹۱). ایرج در برنامه اینترنتی «وقت خواب» به مجری برنامه اعلام می‌کند که صبا بر اساس آوازها و نواهای اونت می‌نوشته است (وقت خواب، قسمت ۴۲). کلاس‌های آموزشی صبا

(پاورقی ۲ و ۳ مربوط به صفحه‌ی شماره‌ی سه و پاورقی ۴ مربوط به صفحه‌ی شماره‌ی چهار می‌باشد).

۲. امروزه در بخش امامزاده از توابع شهرستان نطنز در شمال استان اصفهان، ۲۵ کیلومتری شمال نطنز، ۵ کیلومتری غرب کاشان و ۵۵ کیلومتری شرق اردستان واقع است. از آثار تاریخی این شهر می‌توان به «مسجد بیرین»، خانه‌ی «آفاگل انصاری»، «حمام توده» و «مسجد ورگرمونه» و بقعه‌ی باباجاجی و کاروانسرای خالدآباد که در مسیر جاده‌ی ابریشم بوده اشاره کرد.

۳. در منبع مورد استفاده و بسیاری منابع دیگر نام پدر بزرگ ایرج «حاج غلام‌میرزا» اعلام شده، اما صحیح آن به نقل از خود استاد ایرج «حاج ملا میرزا» می‌باشد که بدین وسیله اصلاح گردیده است.

۴. در بخش‌های بعدی و نیز در مصاحبه با خود استاد نیز تأکید شده که انتخاب نام ایرج (برادرش) به جای حسین در فعالیت‌های خوانندگی به دلیل محدودیت‌های ارتش بوده است، بنابراین منبع به جای حسین، نام ایرج به ایشان اطلاق می‌گردد.

فعالیت های دوران تحصیل

Study Period Activities

ایرج در سال ۱۳۲۹ وارد دبیرستان نظام واقع در میدان «پاستور» می شود، جایی که فارغ التحصیلانش در نهایت وارد «دانشکده ی افسری» می شدند که مقدمه ای برای خدمت در ارتش بود. آنجا با بسیاری از هم میدان دوران معدی در عرصه ی تئاتر، سینما، موسیقی و ورزش آشنا می شود؛ قبل از همه با «اکبر کلپانگانی» که یک سال از ایرج کوچک تر بود، آشنا شد. گلپایگانی پس از اخذ دیپلم تحصیلاتش را در رشته ی مهندسی نقشه برداری و حسابداری ادامه داد و وارد ارتش نشد؛ «جمشید مشایخی» هم خدمت نظام را ادامه نداد و بعدها وارد «هنرهای زیبا» شد؛ «عزت الله مقبلی» دوبلور و هنرپیشه ی معروف، «مهدی قحی» (هنرپیشه ی مطرح تئاتر)، «عباس زندی» (موسیقی دان) و «علام زندی» (برادر عباس که بعدها کشتی گیر معروفی شد)، هم دوره های ایرج بودند (عظمی نژادان، ۱۳۹۲).

● ایرج در سال ۱۳۳۲ از «دبیرستان نظام» فارغ التحصیل و بلافاصله وارد «دانشکده ی افسری» شد. در این دانشکده در رشته ی «مهندسی مخابرات» تحصیل و در نهایت با معدلی بالا فارغ التحصیل شد. از اساتید مطرح ایرج در آن زمان می توان به افرادی چون استاد ریاضیات «حسن مشحون» مؤلف کتاب مهم «تاریخ موسیقی ایران» و مدرس علوم نظامی «سرهنگ یکرنگیان» اشاره نمود. ایرج پس از اتمام تحصیلات همزمان با فعالیت هایی اعم از رادیو ارتش، رادیو تهران و شرکت در برنامه ی گل ها، فعالیت در زمینه رشته ی اصلی خویش به عنوان افسر مخابرات در ژاندارمری را آغاز نمود و به همین دلیل برای مأموریت دائماً به شهرهای مختلف ایران سفر می کرد و سال های بعد نیز به عنوان پلیس راه ژاندارمری فعال بود. بسیاری از افرادی که در سالیان گذشته به اقصی نقاط ایران سفر می کردند، چهره ی او را با لباس نظامی در شهرهای مختلف ایران چون جاده ی چالوس، آبادان و غیره دیده اند (همان). مثلاً اگر به خاطرات «پرویز خطیبی» شاعر، طنز پرداز، و فیلمنامه نویس معروف بنگرید، به یادمان هایی از او درباره ی فعالیت های نظامی ایرج هم برمی خورید. خطیبی از شوخی ایرج در خلال یک رانندگی بین جاده ای نقل می کند (این خاطره در صفحه ی ۵۳ این کتاب آمده است).

● ایرج در انجمن موسیقی مدرسه ی نظام نیز فعالیت داشت و پس از مدتی به گروهی از جوانان محصل آنجا نظیر «پروین» (نوازنده ی ویولن)، «برزین» (نوازنده ی سنتور)، «محمودی»، «نوابی» و «نخست» که آوازی می خواندند پیوست و مدتی بعد گلپای نیز به آن ها ملحق شد؛ ولی ظاهر آدانش آموزان آن زمان بیشتر ایرج را به عنوان خواننده می شناختند (همان).

همکاری‌های ارکسترال

Orchestral Cooperations

ارکستر «ابراهیم خان منصوری»

● ایرج در حدود سال توسط صبا به «ابراهیم خان منصوری» که رئیس وقت موسیقی رادیو بود، معرفی شد. آن زمان ایرج در کلاس نهم (سیکل دوم) درس می‌خواند و در واقع می‌توان گفت که آغاز فعالیت رسمی وی در رادیو با ارکستر منصوری در اواخر سال‌های دهه‌ی ۲۰ صورت گرفته است. از نخستین کارهای اجرایی او با این ارکستر اجرای تصنیف و آوازی در دستگاه همایون می‌باشد که در همین سال ۱۳۲۸ اجرا شده است (عظیمی نژادان، ۱۳۹۲)

▲ ابراهیم خان منصوری

ارکستر «محمد بهارلو»

● وی پس از همکاری با ارکستر «ابراهیم خان منصوری» در رادیو ارتش هم با ارکستر «محمد بهارلو» که شب‌های جمعه (حدود ساعت ۷:۳۰ شب) اجرا داشت، فعالیت هنری خویش را ادامه داد. «محمد بهارلو» نیز از شاگردان خوب استاد صبا بود که به خصوص در امر آموزش ویولن تبحر زیادی داشت. بهارلو در سال ۱۳۲۴ ارکستر کوچکی را راه‌انداخت و سپس در آن سال‌ها در رادیوی ارتش فعالیت کرد که علاوه بر ایرج، «امین‌الله رشیدی» هم از خوانندگان آن ارکستر بود.

▲ محمد بهارلو

ارکستر «عبدالله جهان‌پناه»

● ایرج در این زمان با «ارکستر شماره‌ی هفت» رادیو به سرپرستی «عبدالله جهان‌پناه» نیز به فعالیت مشغول شد. در این ارکستر افرادی چون «رحمت‌الله مهتدی» (پیانو)، «جهانگیر کامیان» (ویولن)، «محمد رحمانی‌پور» (ویولن)، «رضا گلشن‌راد» (قره‌نی)، «حیدر اسماعیلی» (فلوت)، «حبیب صالحی» (تار)، «مختار رضایی» (ترومپت)، «باشوکی» (ویولنسل)، «مصطفی قراب» (ضرب) و «محمود اعتمادسلطانی» (تارباس) به نوازندگی مشغول بودند. در ارکستر عبدالله جهان‌پناه قبل از ایرج خوانندگانی چون «ملوک ضرابی» و «پروانه» هم‌آواز می‌خواندند. ایرج آثار بسیاری را با این ارکستر و به آهنگ‌سازی شادروان جهان‌پناه اجرا نمود که در زمره‌ی مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کارهایی چون: «بازگشت» (با ترانه‌ای از پرویز وکیلی)، «اگر یادم نکنی»، «گل خودرو» (با ترانه‌ای از عبدالله الفت)، «خزان عاشق»

▲ عبدالله جهان‌پناه

(باترانه‌ای از ایرج تیمورتاش)، «گذری به چمن» (باترانه‌ای از حسین مسرور)، «فتنه» (باترانه‌ای از پرویز خطیبی)، «سفری با تو» (باترانه‌ای از شاه‌زیدی)، «غارتگر دل‌ها» (باترانه‌ای از نیر سینا) و «نهال شکسته» (باترانه‌ای از پرویز وکیلی) اشاره نمود. آواز ارکسترال «حکایت از یادرفته» با سروده‌ای از «نواب صفا» (در دستگاه سه‌گاه) با ارکستر شماره‌ی هفت به رهبری جهان‌پناه اجرا شده است (در این آواز خود جهان‌پناه آواز ایرج را همراهی می‌کند و جواب آواز را می‌دهد). از دیگر کارها می‌توان به تصنیف «چمن‌آرا» در همایون با شعری از شهر آشوب، تصنیف «فتنه» در اصفهان با شعری از «پرویز خطیبی»، تصنیف «خزان عشق» در مایه‌ی شوشتری بر روی شعری از «تیمورتاش»، تصنیف «سفری با تو» در مایه‌ی دشتی با شعری از «شاه‌زیدی»، تصنیف «گذری بر چمن» در دستگاه شور با شعری از «حسین مسرور»، تصنیف «نقشی زیبا» در مایه‌ی بیات ترک بر روی شعری از «شهر آشوب»، تصنیف «پیام عاشق» در مایه‌ی دشتی با شعری از «نظام فاطمی» و... اشاره کرد. (عظیمی‌نژادان، ۱۳۹۲) نمونه‌ی دیگری از خلاقیت ایرج با همکاری جهان‌پناه، آوازی در دستگاه سه‌گاه است. ایرج این آواز را با ارکستر اجرا کرده و جالب این‌که جواب آواز با ارکستر داده می‌شود. این مسأله، آن هم در مقطع زمانی اجرا شده این اثر - اواخر دهه بیست و یا اوایل دهه سی - کمی عجیب می‌نماید. ویولن و نی در این ارکستر بیشتر خودنمایی می‌کنند و نوازنده ویولن احتمالاً خود عبدالله جهان‌پناه است (ممتاز واحد و همکاران، ۱۳۸۹).

برنامه‌های گل‌ها

Golha Programs

ایرج در سال ۱۳۳۶ با دعوت سرپرست «برنامه‌ی گل‌ها»، «داود پیرنیا» همکاری با این برنامه را آغاز کرد که تا سال‌های نزدیک به انقلاب نیز ادامه داشت. بدین ترتیب مهم‌ترین برنامه‌های آوازی خود را در شاخه‌های مختلف برنامه‌ی گل‌ها اعم از «برگ سبز»، «گل‌های رنگارنگ»، «یک شاخه گل» و در ادامه «گل‌های تازه» به سرپرستی «هوشنگ ابته‌اج» اجرا نمود که مجموعه‌ی آن‌ها در حدود ۹۳ برنامه می‌شود.^۱ گفتنی است که ایرج در این سال‌ها چند بار ابراز داشته که مجموعه‌ی اجراهایش در برنامه‌ی گل‌ها حدود ۲۱۳ برنامه بوده که احتمالاً ایشان اجراهای دیگر آوازی‌شان در برنامه‌های دیگر رادیو را هم جزو برنامه‌ی گل‌ها محسوب کرده‌اند.

در عین حال ایرج در برنامه‌های «گل‌های جاویدان» و «گل‌های صحرایی» اثری را اجرا ننموده است. در مورد گل‌های صحرایی که عدم شرکتشان واضح است چرا که اصولاً در این برنامه آثار مرتبط با موسیقی محلی و فولکلوریک اجرا می‌شد و عدم اجرا در گل‌های جاویدان نیز به محدودیت‌های ارتش مربوط می‌شد. از میان کلیه خوانندگان مطرح آن زمان تنها کسانی چون «عبدالعلی وزیری»، «غلامحسین بنان»، «سید جواد ذبیحی»، «اشرف السادات مرتضایی»، «تاج اصفهانی»، «خاطره پروانه»، «حسین قوامی»، «عبدالوهاب شهیدی»، و «اکبر گلپایگانی»، مجموعاً در ۵۹ برنامه گل‌های جاویدان حضور داشتند (خالصی، ۱۳۹۱).

اولین برنامه‌ی ایرج در گل‌ها، برگ سبز شماره‌ی ۴۳ در ابوعطا و شور با همکاری «فرهنگ شریف» و سپس برگ سبز شماره‌ی ۴۴ در دستگاه سه‌گاه با همکاری «علی تجویدی» با شعری از «خواجوی کرمانی» بود با مطلع «ما به کوی تو به امید نیاز آمده‌ایم». در زمره‌ی نخستین برنامه‌هایی که در گل‌های رنگارنگ توسط وی اجرا شد

هوشنگ ابتهاج

داود پیرنیا

و در زمان خود بسیار مطرح گشت، گل‌های رنگارنگ شماره‌ی ۵۱۰ با همکاری «همایون خرّم»، «جلیل شهناز» و «جهانگیر ملک» در مقام سه‌گاه^۲ با شعری از سعدی به مطلع: «بسم از هوا گرفتن که پری نماند و بالی / به کجا روم ز دست که نمی‌دهی مجالی» بود که تصنیف این برنامه هم توسط بانو «بهار غلامحسینی» بر روی ترانه‌ای از «تورج نگهبان» با ملودی همایون خرّم با این مطلع «آمدی که بادلم گفتگو کنی / خانه دل مرا زیر و رو کنی» اجرا شد. کارهای ایرج با برنامه‌ی گل‌ها در زمره‌ی بهترین آثار آوازی اجرایی در میان کلیه کارهای اجرا شده توسط خوانندگان مختلف است (عظیمی نژادان، ۱۳۹۲).

شماره ۵
ایرج
آلبوم‌های تازه شماره ۸۸
شور
با همکاری: پرویز یاحقی
هنرمندان: هنر آله توکل
امیر ناصر افتخار
اشعار: امیری فرور کوهی
مؤلف: فخری نیکزاد

شاخه گل شماره ۳۶۹
شور
با همکاری: بدایعی
هنرمندان: فخر آله مجد
مجید نهجانی
اشعار: مولانا عراف
مؤلف: آذ پروهش

ایرج ۵۲۳

نمونه‌ای از آلبوم‌های ایرج

۱. در کتابی که اینک خواننده‌ی آن هستید، ۱۱۳ برنامه‌ی آوازی ایرج تحلیل شده و اجراهای دیگر در صورت امکان چاپ بعدی، تحلیل خواهد شد که البته برخی از این آثار اجراهای خصوصی و فیلمی هستند (نگارنده).

۲. البته این برنامه در مقام مخالف سه‌گاه اجرا شده است (نگارنده).